

Spännande och problematiskt om världens centrum

Ny bok: Världens centrum. En essä om globalisering.

Författare: Stefan Jonsson.

Förlag: Norstedts. 235 s.

Utgivningsår: 2001.

I Ord & Bild nr 5-6 1996 skriver den svenska författaren, kulturkritikern och forskaren Stefan Jonsson, i en text kallad Digaale, världens centrum (digaale är ett ord i det västafrikanska wolofspråket som betyder "i förbindelse med") om mellanrummets betydelse. Det som gör denna några år gamla text om mellanrummet speciellt intressant är att Jonsson i sin nya, med betydande förväntningar emotsedda bok, som handlar om centrum och periferi i relation till dagens "stora ämne", globalisering, mer eller mindre direkt bygger på bland annat denna Ord & Bild-text. Det semantiska fokuset i Ord & Bild-texten ligger på en redogörelse för hur det egentligen blir omöjligt att någonsin komma fram till "centrum" i den megalomaniska staden Los Angeles. Allt som öppnar sig är skyltar som talar om ett downtown någonstans längre fram, och sedan fler motorvägar, anslutningar, ramper och tomrum, mellanrum i det oändliga.

Det säregna med Jonssons O & B-text och hans teoretisering av mellanrummet är att hela denna teoretiska apparat är som bortblåst i boken, detta trots att själva reportaget från staden utan centrum finns med i boken. För mig som nyfiken läsare av Jonsson, som jag lärt känna som en mycket duktig - habil är väl ordet - kulturkritiker och essäist, han är också redaktör för den spännande Tredje sidan på DN:s kulturavdelning, har förväntningarna byggts upp genom ett par högst läsvärda essäsamlingar – *De andra* (1993) och *Andra platser* (1995). I dessa två böcker har han både vänt och bant upp fenomen som etnicitet och kulturell tillhörighet i framför allt det av rasistiska tankemodeller så starkt präglade USA på ett mycket skickligt sätt. Därför markerar bortfallet av mellanrumsteorin ett mysterium som gör att jag återvänder till Ord & Bild-artikeln. Där skriver Jonsson så här:

Mellanrummet är varken här eller där, varken vårt eller ert.
Mellanrummet är det som delar men också det som delas, och eftersom det delas av alla förbinder det alla med varandra.

Därför är mellanrummet världens centrum. Det är det enda som alla människor delar och har gemensamt. Ingen kan äga mellanrummet, eftersom det är det som definierar gränsen mellan olika egendomar. Mellanrummet, gränsen, havet har idag övertagit den funktion som torget, gatan, allmänningen och huvudstaden en gång hade - som en mötesplats där man idkade handel, ordnade karnevaler, och demonstrerade. Mellanrummet är världens centrum. Det offentliga rummet har alltid varit ett mellanrum.

Och kort innan har Jonsson i tidskriftstexten med en för honom rätt typisk, starkt metaforiserande eller paradoxal vändning talat om världen som en födelsedagstårta, skuren i ojämna bitar: ”I skarven mellan de lossryckta bitarna syns likväl spåret av en helhet som en gång var. Tårtbitarna minner om tårtan. Världens förlorade helhet märks i sin frånvaro - som en brist, en förlust, ett avstånd. I mellanrummet mellan världens brottstycken syns löftet om en helhet som en gång kunde bli.”

Allt detta är gott och väl, låt vara att denna teoretisering ganska snabbt kommer att te sig problematisk om man nämligen ska försöka använda mellanrummet som en utgångspunkt för ett fortsatt teoretisering kring globaliseringen. Problemet med mellanrummet är att det tycks säga både för lite och för mycket. Det säger för mycket i den betydelsen att det går att passa in lite överallt, alla fenomen ser ut att ha ett mellanrum, ett område där något delas eller angränsar något annat. Mellanrummet blir på så sätt ett annat ord för gräns. Samtidigt är det inte heller enbart gräns, eftersom det till sin utsträckning kan vara så stort än gränsen, det kan, som Jonsson antyder, vara både mötesplats, handelsplats, marknad, karneval, hav. Mellanrummet blir här helt enkelt den punkt eller plats, den position där ett kreativt utbyte sker människor, varor, kulturer emellan, och som sådan kommer mellanrumsteorin paradoxalt nog att säga för lite, att fixera för lite för att kunna vara användbar i en teori om globalisering, är jag rädd.

I stället bjuder Jonssons bok om globalisering, *Världens centrum. En essä om globalisering* på en grundläggande dikotomi, ett motsatspar i form av begreppen centrum och periferi som varierar på ett skickligt, om än kanske inte oproblemiskt sätt i åtta kapitel där Jonsson rör sig över mycket stora avstånd, mellanrum både geografiskt och tidsmässigt. Centrum – periferi-distinktionen blir tyvärr inte ”uppgraderad” genom det produktiva tillägg som till exempel globaliseringsteoretikern Immanuel Wallerstein infört med sin idé om semi-periferier. Inte heller andra viktiga globaliseringsteoretiker som jobbat vidare i Wallersteins kölvatten, som till exempel den amerikansk-svenska antropologen Jonathan Friedman, kommer därmed till tals här.

Jonsson tar i sin nya bok avstamp i en karta som han har personliga minnesbilder av från den tid då han studerade vid Uppsala universitet. Det handlar om en karta över det som en gång var Tenochtitlán och som efter Cortéz erövring av Mexiko blev staden Mexico City. Därmed inleds, kan man säga, boken som ett slags mysterium, lite påminnande om liknande försök i fiktiv form, såsom norrmannen Jostein Gaarders mysterie-romaner *Sofies värld*, *Vita brevis* och *Maya*. Efter den spännande inledningen i Uppsala universitetsbibliotek som för oss rakt in i mötet mellan två inkongruenta världar, Mayas och conquistadorernas, fortsätter Jonsson sedan i en kringgående rörelse via Köpenhamn och en internationell storkongress där i medlet av nittioalet om tillståndet i världen till Grönland och en danskkonstruerad eskimokoloni som visar sig vara totalt dysfunktionell (med alkoholism, mord, våld och vanmakt som karaktäristiska drag i det lilla samhället på på den grönländska ostkusten), för att därifrån sedan komma ner till Mexiko i nuet, vår egen närhistoria och den kamp som förts där de senaste åren mellan den mexikanska "postmoderna" indiangerillan Zapatisterna och den mexikanska statsmakten samt avsluta sin globala rundvandring i Senegal med en rätt omfattande diskussion om Afrikas möjligheter att få till stånd en hållbar samhällsutveckling i en tid präglad av ökande beroende av den globala kapitalismen. Ja, dessförinnan har Jonsson faktiskt också hunnit göra en avstickare ut i den kaliforniska öknen där en grupp idealister grundat "världens centrum", i form av en liten, gudsförgäten håla i närheten av Mexiko och Klippiga bergen, Felicity, utifrån devisen att eftersom det inte finns några objektiva kriterier för var världens centrum ligger kan man lika väl subjektivt för sig själv definiera att detta är världens centrum, punkt och slut.

Jonsson är alltså något av en postmodern globetrotter som reser omkring i världen, besöker kongresser, talar med forskare som är vana att ta samtidens puls – de två viktigaste interlokutörerna i boken är mannen bakom nätverkssamhällsteorin, Manuel Castells i Kalifornien och den egyptiske utvecklingsteoretikern Samir Amin i Senegal. Därmed kommer boken *Världens centrum* att fungera väldigt mycket utifrån ett örnperspektiv. Bilden av Jonsson stående på sin terrass i det mäktiga Getty-forskningscentret utanför Los Angeles är på något sätt paradigmatisks för hela boken. Här tecknar Jonsson med snabba, vana penseldrag ett establishing shot för hela boken - lite som en filmregissören Michael Mann när denne låter sin kamera i till exempel actionrullen *Heat* (1995) svepa ut över det amerikanska urbana ökenlandskapet - en bild av världen uppfattad som insidan i en gigantisk transistorapparat, med en massa trådar och förgreningar som spretar åt alla håll: en nog så poetisk, talande bild. Men frågan om bildens teoretiska förklaringsvärde blir också den hängande i luften.

De två huvudproblemen med Jonsson intressanta, om än problematiska bok är enligt mitt sätt att läsa den följande:

Det första problemet är att Jonsson här har huggit in på en födelsedagstårta (om vi ska hålla fast vid hans egen metafor i O & B-artikeln) som blir för stor för en person att klara av. Till sin hjälp har Jonsson därmed tagit framför allt det journalistiska arbetssättet som måste betecknas som anekdotiskt, fragmentariserat, baserat på snabba intryck, hörsägen, ibland också rena missförstånd, även örnsvap typ bildsvapet över Los Angeles, fantasieggande formuleringar och små berättelser som hela tiden håller ett läsarintresse vid liv, ungefär som i en deckare eller en Jostein Gaarder-bok. Som läsare frågar man sig därför: vad gör Jonsson i Ittoqqortoormiit (på danska Scoresbysund) på den grönländska ostkusten? Hur hänger hans snabbreportage om brustna förhoppningar, familjevåld och alkoholism i ett litet inuitsamhälle på Grönland ihop med hans stora globaliseringsprojekt? På vilket sätt är denna eskimoby inprickad i det stora centrum-periferi-tänkandet i boken? Problemet med denna typ av journalistiska expeditioner till främmande kulturer (främmande både tidsmässigt, som den prekolumbianska kulturen i Mexiko, och geografiskt-kulturellt, som inuitkulturen på Grönland eller den mexikanska Chiapas-kulturen i södra Mexiko eller wolofkulturen i Senegal) blir att de snabba, journalistiska intrycken är beroende av interlokutörer, ofta få, och mer eller mindre snabbt utvalda, som ger *sin* version av landet, kulturen, problematiken, med tillsats av journalistern/essäistens egna mer eller mindre ytligt hopprafsade intryck.

Resultatet av dylika snabba svap blir ungefär som när den finske krigskorrespondenten Rauli Virtanen i finsk tv (A-studio) härom kvällen skissade upp Afganistan på ett par minuter. De komplicerade politiska, sociala och kulturella problem som i detta fall boken Världens centrum kommer att ta upp riskerar att pulveriseras på grund av bristen på en hållbar etnografi, en hållbar historieskrivning, en hållbar undersökning. I stället blir, tror jag, slutresultatet av Jonssons metod att vi här får ta del av en i fråga om alla sina grundelement traditionell europeisk reseberättelse och historieskrivning där vi känner igen elementen, framför allt då exotisering och nostalgisering, men även det som kunde kallas Jonssons paradnummer i denna bok. Ordet och fenomenet är hybridisering, alltså en blandning av människor, kulturer, fenomen, ett begrepp som nog har ett samband med hans mellanrumsteori. Denna hybridisering ser han sedan lite här och där, han ser hybrider mellan det indianska och spanska i Cortéz Mexiko, och han beskriver subcommandante Marcos i Chiapas som en hybrid mellan den urbana och den rurala gerillan eller han målar upp de afrikanska vetenskapsmän och -kvinnor han slagit följe med på sin västafrikanska rundvandring som hybrider mellan det europeiska och

det afrikanska osv, osv. Till sist börjar man nästan läsa hybrid som ett kodord för kreativ.

Men eftersom jag som läsare trots allt är rätt misstänksam mot författare som ger sig ut med så väldiga ambitioner som den att "förklara" världens centrum – om något en "stor" berättelse! - är jag rädd för att man med dylika ambitioner så lätt faller in i självalstrande förklaringar, teoretiseringar som inte är tillräckligt förankrade i den så kallade verkligheten. Därmed är jag också speciellt uppmärksam på det Jonsson utelämnar, de dikotomier som så att säga inte passar in i hans modell. Det kan gälla dikotomin mellan högt och lågt, eller mer konkret frågan om det populära eller populärkulturellas eller populistiskas plats i till exempel den afrikanska verkligheten. För att få veta något om detta får jag gå till en teoretiker, antropolog som Johannes Fabian som inträngande i en rad böcker, bl.a. annat *Moments of Freedom* (1998), beskrivit populärkulturen i Shaba (gruvdistriktet som tidigare kallades Katanga) som en form av folkligt motstånd.

Problemet med de olika roller Jonsson spelar i boken - han är ju här både essäist, kulturforskare och journalist - gör att resultatet av skrivandet riskerar att bli tårtbitar som blir svåra att sätta i sig, som mer än om tårter börjar påminna om maräng med mycket luft i eller isglass som smälter innan man hunnit äta upp den.

Det andra centrala problemet här är frågan om teori eller brist på teori. I och med att Jonsson åtminstone tillfälligt demonterar sin mellanrumsteori och måhända här har ersatt den, i varje fall delvis, med en hybrid- och hybridiseringsteori, kommer hans bok på ett teoretiskt plan att framstå som framför allt en serie beskrivningar av motsatspar, dikotomier. Den grundläggande dikotomin här är den mellan centrum och periferi, ett centrum som han alltså inte hittar i annan form än som en illusion i den kaliforniska öknen, men som, om man kopplar samman hans Ord & Bild-artikel med den doktorsavhandling han skrivit vid Duke University i USA, om Robert Musils stora roman *Mannen utan ansikte* - avhandlingen heter *Subject Without Nation. Robert Musil and the History of Modern Identity* - är lika undflyende som det centrum som finns hos den moderna och postmoderna människan. Då förstår man att denna dikotomi följer andra, lika väsentliga motsatser: det moderna kontra det postmoderna, det postmoderna och moderna kontra det förmoderna, primitiva, etnologiska, folkloristiska och antropologiska, det sekulariserade kontra det religiösa. Den sistnämnda dikotomin tror jag är en viktig underliggande dikotomi som aldrig tillåts visa upp sig här. Därför innehåller boken inte heller någon egentligen diskussion om i dag så aktuella fenomen som fundamentalism, politisk islam, terrorism, religiös fanatism (fenomen som bör hållas i sär, men ändå gärna diskuteras samfällt) i relation till globaliseringen. Det närmaste man

kommer en diskussion om frågeställningar med något slags ”religiös” eller ”kultur-religiös” prägel är presentationen av det framryckande patriarkaliska systemet i Senegal, med allt fler män som praktiserar månggifte (en man kan ha upp till fyra hustrur i Senegal). Men Jonssons tystnad på denna punkt är ingalunda unik. Tvärtom delar han den med den upplysta opinionen i kanske framför allt Sverige som har svårt att riktigt få grepp om de så kallade religiösa frågeställningarnas betydelse i det politiska och sociala sammanhanget i dag. Samma svårigheter märker man i diskussioner om terrorism, fundamentalism, Mellanöstern, islamism i rikssvensk tv, inbegripet partiledardebatter.

Inte heller aktivismen eller den så kallade autonomismen i anslutning till den anti-globala rörelsen får i Jonssons bok något utrymme. För att få en teoretisk överblick över dessa sidor hos globaliseringen får man vända sig till andra källor, kanske framför allt Antonio Negris och Michael Hardts omstridda *Empire*, som utnämns till ett postmodernistiskt marxistiskt manifest och som nu efter terrorattackerna tillhör de snabbt kanoniserade verken. Jonsson nämner visserligen *Empire*, men diskuterar den inte närmare.

Min kritik av Jonssons nya bok betyder inte att jag skulle betrakta boken som ointressant eller svag. Tvärtom är den högst läsvärd, spännande, välskriven och den ger en god överblick över hur en modern eller postmodern svensk, sekulariserad forskare med vad man kunde kalla en försiktig vänsterförankring av i dag ser på världens tillstånd. Men samma typ av aha-upplevelse som de två tidigare böckerna gav får jag inte av den nya boken.

Reflexivt sett är det kanske just genom de uteslutningar som Jonsson gör av till exempel problemställningarna kring det religiösa, det fundamentalistiska, sedda som viktiga beståndsdelar i reaktionerna på globaliseringen, som boken äger sitt intresse. På ett sätt är det som om den tredje vägen som Jonsson och förmodligen de flesta av oss här uppe i norr representerar, den som så att säga vill ställa sig på sidan om och se på hur dikotomierna övergår i aggressioner, skulle bli allt svårare att upprätthålla i dag. Efter terrorattackerna mot New York och Washington är det svårt att säga att detta inte berör oss, att denna film verité fortsätter att rulla på som om ingenting hänt, att det är business as usual. Men så är också Jonssons bok skriven före attackerna. Förordet är daterat i juli år 2001, medan min läsning är daterad i oktober samma år. Däremellan ligger en klyfta, ett mellanrum som långt ifrån att vara ett tomrum har fyllts av händelser som nu hela tiden rekalkibrerar vår världsbild, vårt sätt att förstå oss själva, våra omvärld, vår gårdag och vår framtid.

Sven-Erik Klinkmann

Texten har tidigare publicerats i Vasabladet. © Sven-Erik Klinkmann